

מאת נרי ליבנה

אם האינתיפאדה לא חיסלה לגמרי את הפוסט ציונות, היא לבטח הורידה אותה למחתרת. גם קודם התקשו נציגי האסכולה לפלס את דרכם באקדמיה, אבל עכשיו אפילו הם עצמם נוטים להתנער מההגדרה. ציונים, פוסט ציונים ופוסט-פוסט-ציונים מנסים למצוא את עצמם בזירה האינטלקטואלית

בחודש הבא תמלא שנה לאינתיפאדה החדשה. ד"ר אילן פפה, פוסט ציוני מובהק, טוען שבכך תמלא גם שנה לגסיסתה של הפוסט ציונות כתנועה וכהשקפה חברתית. פרופ' אניטה שפירא, מתנגדת נחרצת לדעותיו של פפה, שכתבה ספר שלם נגד הפוסט ציונות ("יהודים חדשים, יהודים ישנים"), אומרת שאמנם הפוסט ציונות כמתודה לא פסה ויש אף סבירות גדולה שהדור הבא של החוקרים והמרצים באוניברסיטאות יכלול מספר בלתי מבוטל של פוסט ציונים, אבל הפופולריות של דעות פוסט ציוניות בקרב הסטודנטים והקוראים נמצאת בשפל מאז אוקטובר.

"אם עד השנה האחרונה ניסו באוניברסיטה סתם להצר את צעדי", אומר פפה, "היום מנסים להעיף אותי ממש". סביר להניח שאף אחד לא באמת יעיף את פפה ממשרתו באוניברסיטת חיפה, שהרי הוא בעל קביעות וגם מרצה פופולרי במיוחד; וחוץ מזה, הוא מעורב בוויכוח אקדמי המתקיים במקום שאמור להיות פתוח לכל דעה. אבל העובדה היא שפפה ופוסט ציונים אחרים בהחלט מצליחים להקפיץ ממקומם יריבים אידיאולוגיים, באקדמיה ומחוץ לה, ולגרום להם להתייחס בעוינות לא רק לדעה האחרת, אלא גם לבעליה.

פרופ' יואב גלבר, למשל, עמיתו של פפה באוניברסיטת חיפה, אומר: "אינני מוכן ששמי יוזכר באותו עיתון שבו מוזכר שמו של אילן פפה. כל אדם שמכבד את עצמו לא יסכים להופיע באותו מקום, או לשבת באותו חדר שבו יושב פפה, ואני בהחלט אדם שמכבד את עצמו". ברשת התקשורת

הפנימית של האוניברסיטה אף הפיץ גלבר בחודש שעבר מסר אלקטרוני, שבו השווה את פפה ללורד האו-האו - כינויו של ויליאם ג'ויס, פאשיסט בריטי ממוצא אירי, ששידר ברדיו ברלין בשירות הנאצים במלחמת העולם השנייה.

אני לא פוסט ציוני, אבל

הפופולריות של הפוסט ציונות כנושא מחקר לכל מי שמתעניין בישראל דווקא נמצאת בשיאה בחו"ל, אומר ד"ר תום שגב, עיתונאי והיסטוריון, שעות ספורות לפני המראתו לארצות הברית כדי להעביר סמינר שיימשך שלושה

חודשים על הנושא הזה בדיוק, באוניברסיטת רוטגרס. הספרון שלו, "הציונים החדשים", שהופיע לפני חודשים אחדים בהוצאת כתר, ייצא לאור בשנה הבאה בארצות הברית ואחר כך בארצות נוספות. "בחוצלארץ זה נושא שמרתק כל מי שמתעניין בישראל", מעיד שגב. "יש בלי הרף דיונים על זה, יש אינספור מאמרים. יש עניין עצום בעולם בתופעה הזאת של פוסט ציונות, שהם רואים אותה כתהליך מרכזי במדינת ישראל ולהם, שמתבוננים בנו מבחוץ, הרבה יותר קל לראות מה קורה לנו".

מאחר שפוסט ציונות כעמדה פוליטית פחות פופולרית היום מאשר לפני שנה, גם מי שמצדדים בעמדות פוסט ציוניות מעדיפים לעשות זאת בלי לנקוב בשם המפורש. אחרים, שבעבר השלימו עם השינוך למחנה המושמץ למרות שלא ראו את עצמם כחלק ממנו, מתנערים ממנו היום בגלוי. כאן המקום להבהיר: המונח פוסט ציוני משמש לפעמים רק תווית גנאי כללית, תרבותית יותר מ"עוכרי ישראל", שאותה מדכיקים ציונים נאמנים לאנשים המצטיירים בעיניהם כמפקקים בצדקתה של הציונות.

אם המונח פוסט ציונות בא לתאר כל ניסיון לבדוק את העולות שגרמה הציונות ולנתח מחדש את ההיסטוריה של ישראל מנקודת מוצא שונה מהגרסה המקובלת, הרי כל מי שמזוהים בכתבה כ"פוסט ציונים" יסכימו בוודאי להיכלל ברשימה. אבל במובן המצומצם והמדויק יותר, פוסט ציונות היא אסכולה מחשבתית המכירה בלגיטימיות של הציונות כתנועה לאומית של יהודים, אבל מצביעה על מועד כלשהו, מעין קו פרשת מים, שממנו והלאה גמרה הציונות את תפקידה ההיסטורי או איבדה את הלגיטימיות שלה בגלל עוולות שגרמה לאחרים) לא רק ערבים, אלא גם, למשל, יהודי אירופה, ניצולי שואה, דוברי יידיש, יהודים מזרחים, יהודים חרדים, נשים.)

מן ההשקפה הזאת נגזרת גם מסקנה פוליטית, שלפיה על מדינת ישראל להתנער מהמרכיבים הציוניים שלה, שעליה מתבסס אופיה היהודי, משום שהם מפריעים לה להיות מדינה דמוקרטית. בעיני מתנגדיהם, המסקנה הזאת של הפוסט ציונים מכניסה אותם למחנה האנטי ציוני.

"פוסט ציונות", אומר ד"ר אמנון רז-קרקוצקין מאוניברסיטת בן גוריון, "היא בעצם מין כינוי כללי שהומצא כדי לדחוף לסל אחד, לצורך גינוי כללי, את כל מי שלא לגמרי מזדהה עם הממסד, או שיש לו חשיבה ביקורתית על האופן שבו מלמדים היסטוריה, או מי שרואה גם את הנזקים הגדולים שהסבה הציונות לפלשתינאים או למזרחים".

"הפוסט ציונות היא תווית ריקה", קובע פרופ' יהודה שנהב מאוניברסיטת תל אביב. "אני חושב שאסור להשתמש יותר בקטגוריה 'פוסט ציונות', כי אנשים משתמשים בה בצורה מבלבלת. לא כל אלה שקוראים לסיים את הכיבוש הם

בהכרח פוסט ציונים. מי שרוצה לחזור לגבולות '67 יכול להיות ציוני מובהק, משום שהוא משוכנע שלאומיות אינה יכולה להתקיים ללא גבולות. מצד שני, את יכולה גם להגיד שהמתנחלים הם פוסט ציונים, כי עצם הקיום שלהם פוגע בקיום של הלאומיות בגבולות ברורים".

רז-קרקוצקין ושנהב אינם מזהים את עצמם כפוסט ציונים. רז-קרקוצקין אף חוזר ומדגיש: "פוסט ציונות זה מונח שאני מתעב. אני בשום אופן לא פוסט ציוני". אבל שניהם מזוהים כחלק מהמחנה הפוסט ציוני, ולא רק על ידי מתנגדיהם. בתנועת "הקשת הדמוקרטית המזרחית" התגלע לפני כמה חודשים ויכוח סוער בעניין זה. משה קריף, למשל, הוא אחד המתנגדים החריפים בתנועה לחברים שלדעתו עונים על ההגדרה פוסט ציונים, דוגמת שנהב. הוויכוח הזה מעניין בעיקר משום שהקשת הוקמה על יסוד עמדה פוסט ציונית, הרואה בציונות אידיאולוגיה ותנועה שבהיותן אשכנזיות במהותן גרמו עוול לערבים וליהודים מזרחים.

הקשת קמה בעיקר כדי לתקן את העוול שנגרם למזרחים, אומר קריף. היא מנסה לעשות זאת, לדבריו, על ידי כך שהיא "מנהלת דיון נוקב עם החברה הישראלית ומנסה לספר את ההיסטוריה של החברה בישראל מנקודת מבטם של המזרחים, ולא רק כפי שהיה נהוג בעבר, מנקודת מבטם של הגברים האשכנזים. אבל לדעתי אנחנו לא פוסט ציונים, משום שבשום אופן אנחנו לא אנשים שרוצים לפרק את המדינה".

קריף ומתנגדים אחרים של הפוסט ציונות מגדירים אותה לפי מה שהם מזהים כמסקנותיה. רבים מהפוסט ציונים מדברים על כך שישראל המקולפת מציונותה צריכה להיות "מדינת כל אזרחיה", כלומר מדינה שיהיה בה שוויון מלא לכולם, כולל הערבים. אבל הפוסט ציונות אינה בהכרח השקפה פוליטית, אלא בעיקר דרך התבוננות, העתקת נקודת המבט. המסקנות מאותה התבוננות יכולות להיות שונות. בני מוריס, למשל, מהבולטים שב"היסטוריונים החדשים", הוא ציוני. אילן פפה הוא אנטי ציוני. שניהם מוגדרים על ידי מתנגדיהם כפוסט ציונים.

מצב, לא אידיאולוגיה

במאמר שכתב ל"ניו יורק טיימס" לפני כשלושה שבועות טען תום שגב שהפלישת ינאים הם אלה שמאלצים את הישראלים בעלי הנטיות הפוסט ציוניות לחזור אל הרחם של הציונות. "הפוסט ציונות היא מצב, לא אידיאולוגיה", אומר שגב. "היא מצב שבו אנשים מואסים באידיאולוגיה ובקולקטיב ורוצים לחיות את חייהם שלהם כאינדיווידואלים".

ספרו של שגב, "הציונים החדשים", נכתב עוד לפני שפרצה האינתיפאדה. "רציתי לעכב את הוצאת הספר כי אני לא יודע באיזה מצב אנחנו עכשיו", הוא אומר. "לא בטוח שמצב הפוסט ציונות מתבטל, ולא בטוח שלא. הפוסט ציונות מבטאת תהליכים עמוקים מאוד בחברה, היא יותר מגחמה של כמה אנשים שכותבים ספרים. עובדה שהחברה הרשתה ליצחק רבין ללחוץ ידיים לערפאת והרשתה לאהוד ברק לנהל משא ומתן לשלום מתוך זה שאנשים הגיעו למסקנה שהחיים יותר חשובים להם. אבל אחר כך הם הענישו את ברק על הכישלון.

"כמובן, ברגע שהכדורים שורקים ואנשים מתפוצצים יש מין חזרה לציונות, אבל ייתכן שאנשים ישלימו עם מצב שבו יש טרור ועדיין צריך לחתור

לשלום. צריך לזכור ממה נולדה הפוסט ציונות: היא נולדה מהאינתיפאדה הקודמת, שבמידה רבה ניצחה. הפוסט ציונות אמרה, בואו נוותר על השטחים כי פשוט נמאס לנו למות, לעשות מילואים וכדומה. מי אומר שהאינתיפאדה השנייה לא תביא לתוצאה כזאת?"

"העובדה היא", מציין רז-קרקוצקין, "שמאז אינתיפאדת אוקטובר, המאמרים האקדמיים הביקורתיים היחידים שהתפרסמו בארץ, התפרסמו בעיקר באנגלית". הוא מתכוון לכתב העת "הגר", כתב עת פוסט ציוני בעריכת פרופ' אורן יפתחאל, היוצא לאור באוניברסיטת בן גוריון. אבל מאמרים כאלה מתפרסמים בקביעות גם ב"תיאוריה וביקורת" (בעריכת יהודה שנהב), כתב עת עברי שנחשב ביטאונם של הפוסט ציונים ואף הוקם ככזה על ידי עדי אופיר. בהוצאת "כתר" החלה להתפרסם סדרה חדשה של ספרי מסות ששמה "הישראלים" (בעריכת גדעון סאמט) ולפחות שניים מהספרים בסדרה הם פוסט ציונים מובהקים: "הישראלים החדשים" של שגב ו"קץ שלטון האחוס" לים של פרופ' ברוך קימרלינג (האחוס" לים הם ראשי תיבות של אשכנזים, חילונים, ותיקים, סוציאליסטים, ליברלים).

בחוגים לאמנויות באוניברסיטאות (תיאטרון, קולנוע) מצטופפים פוסט ציונים רבים, בהם כאלה שמאחוריהם עבר ארוך של מחאה וביקורת, ארוך בהרבה מחייה הקצרים של הפוסט ציונות, אבל קולם כמעט לא נשמע בשנה האחרונה. גם בספרות, בשירה ובתיאטרון לא כבשה הפוסט ציונות בשנה הזאת נחלות חדשות. היא מעולם לא היתה עניין מהותי ביצירה בארץ, אומר הסופר והמשורר יצחק לאור, שחלקים נרחבים מיצירתו הם אמנם פוסט ציוניים, אבל הוא ממילא מקוטלג כאנטי ציוני ממש. "הפוסט ציונות היא מין שק נוח שאפשר לזרוק לתוכו את כולם", אומר לאור. "מצד אחד היא מאפשרת לאנטי ציונים לצאת מהארון בלי לקרוא לעצמם אנטי ציונים, ומצד שני היא מאפשרת לכל הציונים הממסדיים והאידיאולוגיים להכניס את כולם לתוך השק כדי שיוכלו לחבוט בו".

לא רק פוסט ציונות קשה למצוא בספרות, אומר לאור, אפילו עמדות פוליטיות אחרות. "לפני זמן מה אמרו לי שצריך לארגן ערב של משוררים פוליטיים, לרגל המצב, אבל שיהיו בערב הזה לא רק מאיר ויזלטיר, אהרן שבתאי ויצחק לאור. אמרתי, תראו לי שיר פוליטי אחד של משורר צעיר. אותו דבר אצל סופרים וסופרות צעירים. אין סופרים צעירים שכותבים ספרות פוליטית. מבין המבוגרים יותר אפשר לומר שיהושע קנז הוא פוסט ציוני, במובן הזה שהוא כנעני מובהק, ושארלי קסטל בלום היא פוסט ציונית משום שהאירוניה שלה מעמידה בספק את כל האמיתות המקודשות".

התחום שימשיך להיות תמיד פוסט ציוני, בלי שום קשר לתפוחות במצב הביטחוני, הוא הפמיניזם. במהותו הפמיניזם הוא בחינה מחודשת של היסטוריה ואידיאולוגיות מנקודת מבטן של נשים. "בפמיניזם בעשור האחרון מדברים על כאב גדול שהוא תוצאה של הציונות", אומרת חנה ספרן, מורה בחטיבה ללימודי האשה באוניברסיטת חיפה ופעילה בארגון הפמיניסטי "אשה לאשה". "כל הוויכוח של השנים האחרונות הוא ויכוח על זהויות ולכן הוא קשור לתוצאות הציונות ולכן ממהותו הוא פוסט ציוני. הפמיניזם הוא תנועה שלוחמת לשוויון ולכן מדובר גם בשוויון בין אשכנזיות למזרחיות ובין יהודיות לפלשתינאיות".

פוסט ציוניות בולטות באקדמיה: פרופ' טניה ריינהרט (בלשנות), ד"ר אורלי לובין (ספרות), ד"ר רחל גיורא (בלשנות), ד"ר ענת מטר (פילוסופיה),

ד"ר ענת בילצקי (פילוסופיה), (פרופ' גלית חזן רוקם) ספרות עברית).

היסטוריה מפוצלת, היסטוריה חדשה

"השמועות על מות הפוסט ציונות מוקדמות ומוגזמות מדי", אומר פרופ' שלמה זנד מהחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטת תל אביב. זנד מגדיר את עצמו לא-ציוני. "אני לא חושב שמישהו באקדמיה שהגדיר את עצמו פוסט ציוני או לא ציוני חזר אחרי אוקטובר האחרון להיות ציוני, אבל אני חושב שהסובלנות של התקשורת כלפי הפוסט ציונים ירדה אחרי אוקטובר האחרון. האינתיפאדה הראשונה פתחה את הדרך לחוקרים הביקורתיים, אלה שאת מכנה פוסט ציונים, והסכם אוסלו נתן לגיטימציה לפוסט ציונות. אבל אוקטובר האחרון יצר מצור על האליטות התקשורתיות והמצור הזה הוביל אותן בחזרה למפא"יניקיות הישנה.

"בניגוד לחברי אילן פפה, אני לא חושב שיש באוניברסיטאות נסיגה מהפוסט ציונות או מהמחקר הביקורתי. אני חושב שאילן פשוט השלה את עצמו כשחשב שהשתנות האוניברסיטאות והליברליזציה שלהן הן תהליך מהיר. אני לא חושב שיש כיום פחות חוקרים ביקורתיים או פוסט ציוניים מאשר לפני שנה. אני גם חושב שיש דור המשך, אולי לא גדול מדי, אבל יש דור כזה. לי עצמי יש, למשל, חמישה דוקטורנטים, ואני מניח שרובם יגדירו את עצמם לא ציוניים".

למעשה, ראשיתה של הפוסט ציונות האקדמית היתה אצל ההיסטוריונים, וליתר דיוק "ההיסטוריונים החדשים". ישנן אמנם חילוקי דעות על מועד פריצתה המדויק של הפוסט ציונות, אבל הכל מסכימים שזו קרה במחצית השנייה של שנות השמונים. שני דברים קרו אז: האינתיפאדה הראשונה, שהזכירה לכולם שיש גם צד שני, צד של נפגעים, לסיפור ההצלחה של הציונות, והעובדה שמחקרים בעלי אופי פוסט ציוני התחילו להתפרסם. על פי חוק הארכיונים, נפתחו בסוף שנות השבעים התיקים המכילים תעודות ומסמכים רשמיים הנוגעים לשנת 1948, ועשר שנים הן פרק זמן סביר בהחלט לכתיבת מחקר אקדמי ולפרסומו.

הספרים הפוסט ציוניים הראשונים התפרסמו באנגלית ובחו"ל. ספרו של שמחה פלפן "הולדתה של ישראל" התפרסם בניו יורק ב-1987, וכעבור שנה התפרסמו ספריהם של בני מוריס על "הולדתה של בעיית הפליטים הפלשתינאים" (קיימברידג'), של אבי שליים "קנוניה מעבר לירדן" (אוקספורד), ושל אילן פפה "בריטניה והסכסוך הערבי-ישראלי" (לונדון).

ההתחלה היתה, אם כן, אצל "ההיסטוריונים החדשים", שגם הם לא היו קבוצה ("רק בני מוריס, שהוא בכלל ציוני, לקח אותנו והיינו אולי שלושה והודיע שאנחנו 'קבוצה'", אומר פפה). מן העבר השני של המתרחש הקדים שבתי טבת לזהות את הסכנה האורבת לאתוס הלאומי וכבר בשנת '89, בסדרה של שלושה מאמרים ב"הארץ" על "ההיסטוריונים החדשים", האשים אותם בחוסר יושר אינטלקטואלי ובהסתמכות מודעת על מידע שגוי. המלחמה נפתחה. אחר כך, כאשר עמדות ביקורתיות החלו להישמע ולהיכתב גם בתחומים אחרים של האקדמיה, התבקש מונח אחר, רחב יותר, שיקיף את כולם.

כאשר החלו להשתמש בשני המונחים בו-בזמן, היתה בתחילה נטייה לזהות את ההיסטוריונים החדשים עם הפוסט ציונים. כך נתפש בני מוריס כפוסט ציוני, למרות שבעמדותיו הפוליטיות הוא דווקא ציוני. אבל מעבר לעובדות

שגילו במחקריהם, כפרו ההיסטוריונים הפוסט ציונים בפיצול המסורתי של הוראת ההיסטוריה באקדמיה הישראלית לשניים: כל מה שקרה ליהודים נלמד בחוגים ללימודי ארץ ישראל והיסטוריה של עם ישראל, ואילו כל שאר ההיסטוריה, כמעט בלי קשר ליהודים, נלמדת בחוג להיסטוריה כללית (רק באוניברסיטת בן-גוריון אין הפרדה כזאת).

"זהו מצב שאין לו אה ורע בשום מקום בעולם", טוען פרופ' זנד. "בצרפת הרי לא לומדים לחוד את ההיסטוריה של צרפת ואת ההיסטוריה של אירופה. יכול להיות שבתוך החוג להיסטוריה ישנם קורסים עם הדגשים שונים. אבל כאן, אם אני מלמד בחוג להיסטוריה כללית אני לא אמור להתייחס להיסטוריה יהודית. לכן, הפוסט ציונות בעצם אינה רלוונטית למחקר או להוראה בחוג להיסטוריה כללית, בלי קשר לכך שבחוגים להיסטוריה כללית תמיד היו היסטוריונים שהגדירו את עצמם פוסט ציונים או לא ציונים או אנטי ציונים".

לעומת זאת, בחוגים שלדעתו נחוצה שם ביותר גישה פוסט ציונית, אין לה נוכחות. "בחוג למחשבת ישראל, או בחוג לתולדות עם ישראל אני לא מכיר אדם אחד שהוא לא ציוני או פוסט ציוני", אומר זנד. "למה? מכיוון שהחלוקה הזאת של ההיסטוריה בעצם אומרת שאת ההיסטוריה של צרפת אמורים ללמד מבחוץ ובאופן אובייקטיבי, אבל מי שאמורים ללמד את ההיסטוריה היהודית אמורים להיות מחויבים לאידיאולוגיה הציונית. תהליך הליברליזציה של האוניברסיטאות, שמדיר שינה מעיניו של פרופ' אמנון רובינשטיין, לא הגיע כלל לחוגים הפועלים לשימור הזיכרון הלאומי, כלומר החוגים להיסטוריה יהודית או תולדות עם ישראל או לימודי ארץ ישראל ומחשבת ישראל. לכן, ההיסטוריון הישראלי של תולדות עם ישראל שאני הכי מעריך הוא לא היסטוריון אקדמי ולא פלא שאין לו שום משרה אקדמית. זהו בועז עברון, שכתב את הספר הפוסט ציוני המובהק 'החשבון הלאומי'".

פרופ' ישראל יובל מהחוג לתולדות עם ישראל בירושלים: "אני עצמי לא פוסט ציוני, אבל אני כופר בלגיטימיות של הטענה שחוקר תולדות עם ישראל לא יכול להיות פוסט ציוני. אם החשיבה הפוסט ציונית היא קטגוריה אפשרית, אז היא אפשרית גם באורות סוסים וגם בהיכלי יהלומים ואפילו בחוגים להיסטוריה יהודית. מי שחושב שזה לא ייתכן חושב שההיסטוריה של עם ישראל התחילה בציונות. מה לעשות שהיא התחילה כמה שנים קודם? בחוג לתולדות עם ישראל תיתכן עמדה פרה ציונית, ציונית ופוסט ציונית. הקטגוריות המחשבתיות לגיטימיות בכל הקשר".

אתה מכיר חוקרים בחוגים לתולדות עם ישראל שיש למחקר שלהם אופי פוסט ציוני?

"לא, אבל זה מפני שבחוגים להיסטוריה של עם ישראל לא עוסקים כמעט בציונות. הציונות נלמדת בעיקר במכון ליהדות זמננו".

ביקורת על ההגמוניה הלאומית

בשנת 1990 הוקם כתב העת "תיאוריה וביקורת". בחבורת מייסדיו היו פרופ' עדי אופיר (פילוסופיה), פרופ' חנן חבר (ספרות עברית), ד"ר אמנון רז-קרקוצקין (היסטוריה כללית), פרופ' יהודה שנהב (סוציולוגיה), ד"ר עזמי בשארה (מדע המדינה), עו"ד אביגדור פלדמן וד"ר יואב פלד (מדע

המדינה). אופיר ערך אותו עד לפני שנה ומאז שיצא לשבתון, לאחר הגיליון ה-15, עורך אותו שנהב. "הרעיון היה לייצר איזושהי ביקורת מקומית על ההגמוניה הלאומית", אומר שנהב. "לקדם מחשבה פוסט לאומית, פוסט ציונית, מרכסיסטית ופמיניסטית".

באמצע שנות ה-90 (כבר היה באוניברסיטאות) ובעיקר בתל אביב, באר שבע וחיפה) מספר ניכר של חוקרים פוסט ציונים. ועדיין מספרם באוניברסיטאות קטן מאוד בהשוואה למספרם של הציונים. "על כל חוקר פוסט ציוני יש עשרה או מאה לא פוסט ציונים", אומר ד"ר יוסי יונה מהחוג לחינוך באוניברסיטת בן גוריון.

בבאר שבע יוצא לאור כתב העת "הגר", שעורך פרופ' אורן יפתחאל, ראש החוג לגיאוגרפיה באוניברסיטת בן-גוריון. המו"ל הוא פרופ' לב גרינברג, מהחוג לסוציולוגיה. "אני עצמי ציוני על פי ההגדרה, כי אני הרי עליתי לישראל, אבל זה לא אומר שאין לי חשיבה ביקורתית על הציונות ועל הלאומיות, על הממסד הציוני והאוניברסיטאי ועל החברה בישראל. אבל בעצם", מעיר גרינברג, "מעט מאוד אנשים מוכנים לקרוא לעצמם פוסט ציונים, מלבד אילן פפה וד"ר אורי רם מכן גוריון שהגדירו את עצמם ככאלה ומיד גם קיוו שכולם מתייחסים לעצמם ככה ושהמציאו תנועה".

"הגר" הוא, על פי גרינברג, "כתב עת ביקורתי שעוסק בשאלות בין תחומיות ולא רק בהקשר הישראלי, אלא בכל מקום בעולם. אבל בחרנו את הגר כסמל משותף ליהדות ולאיסלאם וסמל לבעיית הפליטות, פריפריאליות ופמיניזם שאנחנו עוסקים בה".

למה "הגר" מופיע באנגלית?

"כי רק היהודים מדברים עברית, ואילו האנגלית היא השפה בעולם האקדמי ויש כאן גם הרצון לתקשורת עם הפלשתינאים".

"הגר" יוצא לאור במימון מכון המפרי, זה המכון שמנהל גרינברג וסביבו מתרכזים החוקרים בעלי החשיבה הביקורתית והאנטי ממסדית באוניברסיטת בן גוריון. מספרם כ-40, והם באים מחוגים שונים: סוציולוגיה, מדע המדינה, עבודה סוציאלית, היסטוריה, יחסים בינלאומיים, מזרחנות, ספרות וגיאוגרפיה. אוניברסיטת בן גוריון נחשבת מעוז הפוסט ציונות, אם כי מלבד אורי רם (כרגע בשבתון בחו"ל) אין שם ולו חוקר אחד המגדיר את עצמו פוסט ציוני.

"זה ברור שאפשר להתקדם באוניברסיטה גם כשיש השקפות פוסט ציוניות", אומר גרינברג. "בתל אביב ובבאר שבע זה מאוד אין ובמקומות אחרים זה אפשרי לפעמים. בכלל, בחוגים לסוציולוגיה אין כמעט אנשים שאין להם חשיבה ביקורתית על הציונות, חוץ מאשר בבר-אילן אולי, ואילו מספרם של ההיסטוריונים החדשים קטן מאוד. בבן גוריון הביקורתיים מהווים רוב בחוג לסוציולוגיה".

באופן כללי, אומר גרינברג, האווירה באוניברסיטת בן גוריון היא של חשיבה ביקורתית, "שאם תרצי אפשר לראות אותה כפוסט ציונית במובן הרחב". הוא מייחס זאת לגילה הצעיר יחסית של האוניברסיטה. "אין בה גרעין ממסדי שולט ולכן כמעט כל הגישות בה הן ביקורתיות. בתל אביב התמונה יותר מורכבת כי יש גרעין ממסדי ישן ובירושלים הממסד הישן חזק

מאוד ושולט. שם, בירושלים, יכול להיות שבעל עמדות פוסט ציוניות ייתקל בבעיות בקידום. גם אצלנו היתה פאניקה מסוימת כשחששנו שאולי אנשים עם עמדות פוסט ציוניות לא יקודמו, ולכן אני ממש שמח לומר לך ששלושת האנשים האחרונים שקיבלו קידום הם דווקא כאלה שמזוהים כפוסט ציונים: אורי רם, חגי רם ויוסי יונה".

יונה חושב שהאקדמיה, ובכלל זה אוניברסיטת בן גוריון, עוד לא נפתחה לגמרי לחוקרים ביקורתיים: "עובדה היא שלאשה כמו ד"ר אלה שוחט לא נמצאה אכסניה אקדמית ושלד"ר שלמה סבירסקי, שהוא סוציולוג דגול, לא נמצאה עבודה באחת האוניברסיטאות, וסבירסקי הוא אולי האיש הראשון, שפתח צוהר להתבוננות ביקורתית במדעי החברה. אני אמנם קיבלתי קביעות, אבל אני חייב לומר שיש מין אווירה מקארטיסטית, שמייצגים אותה אנשים כאמנון רובינשטיין, שמנהל ציד מכשפות נגד אנשים שהאינטגרטי שלהם הוא ללא רבב והם חוקרים מצוינים והגונים. בכלל, האווירה בארץ היא שמי שהוא ביקורתי הוא עוכר ישראל".

רובינשטיין התעמת עם הפוסט ציונות ב-95', כשהיא היתה בשיא פריחתה וכשהוא עצמו היה שר החינוך, התרבות והספורט. רובינשטיין טען אז, במאמר שפירסם ב"הארץ", שהאנשים שאותם הוא זיהה כפוסט ציונים הם אנטי ישראלים קיצוניים, מכחישי שואה, מחרפי ומגדפי הציונות שמטרתם לקבור אותה. כעבור שנתיים כתב רובינשטיין מאמר נוסף נגד הפוסט ציונות וטען שמטרתה אינה לתקן עוולות אלא "התקפה חזיתית על עצם מהותו וזכות קיומו של בית לאומי לעם היהודי... כך נהפכה המתקפה הפוסט ציונית לתעמולה אנטי ציונית, והיא משקפת השקפת עולם אידיאולוגית ולא מחקר אקדמי, ביקורתי ככל שיהיה".

מאמריו של רובינשטיין התפרסמו שוב בספר שהתפרסם השנה ("מהרצל עד רבין") ועוררו מחדש את הוויכוח הישן. היום הוא אומר: "הפוסט ציונים, שהם לכאורה אנשים נאורים מאוד, ברגע שמתווכחים איתם הם מקבלים את זה כניגוח אישי. אבל התנגדותי אליהם איננה אישית, אלא אני משתמש בנימוקים רציונליים כדי להוכיח שהם טועים בהבנה ובאנלוגיות ההיסטוריות שלהם, ושהם תוקפים את עצם קיומה של מדינת ישראל".

לצדו של רובינשטיין התייצב לאחרונה נסים קלדרון, שכתב ב"מעריב" ביקורת אוהדת על ספרו ובה הציג את המחבר כאדם ענייני ואת הפוסט ציונים כחבורה מתלהמת. פרופ' יפתחאל השיב: "הניסיון של קלדרון ורובינשטיין ליצור לעצמם משבצת 'נאורה' על ידי השוואות שטחיות והכפשת החוקרים הביקורתיים, אינו אלא התחמקות מדיון רציני על בעיותיה העמוקות של הציונות".

על אף שיפתחאל, עורך "הגר", הגיע למשרת ראש חוג בבאר שבע, הוא טוען שאנשים המחזיקים בעמדות ביקורתיות כשלו ("פוסט ציוניות" לצורך הכתבה), מתקדמים לאט יותר באוניברסיטאות. "העובדה היא שגם ברוך קימרלינג בירושלים, גם יהודה שנהב בתל אביב וגם אני, אף אחד מאיתנו איננו פרופסור מלא, אם כי בבאר שבע ישנה פתיחות גדולה יותר מאשר באוניברסיטאות אחרות", הוא אומר. "הדוקטורט שלי על ייחוד הגליל היה בטכניון, וכפי ששמת לב לא נשארתי שם. למזלי באו אלי מאוניברסיטת בן גוריון ואמרו, בוא אלינו".

יפתחאל אומר שבחוגים אחרים לגיאוגרפיה "לא תמצאי כמעט תפישות

ביקורתיות, משום שהגיאוגרפיה קשורה למסד בדרך כלל - החוגים לגיאוגרפיה מייצגים למשרד הפנים ולמשרד לאיכות הסביבה ולעיריות, ולכן גיאוגרפים מגיבים הרבה פעמים בצעקות על דברים שאני אומר וכותב. אין הרי תחום יותר לאומי מהגיאוגרפיה".

בבאר שבע, אומר יפתחאל, ישנה קבוצה גדולה של חוקרים ביקורתיים וקם גם דור המשך גדול. החוגים הכי פוסט ציוניים הם החוגים לסוציולוגיה, חינוך, מזרחנות, פסיכולוגיה, גיאוגרפיה, היסטוריה, ספרות ואפילו כלכלה. "אנחנו בנינו קבוצה די גדולה של אנשים ויש לנו מספר גדול של דוקטורנטים ופוסט דוקטורנטים".

אז אתה לא מסכים עם טענתו של פפה שהפוסט ציונות מתה?

"אילן חברי הטוב ואורי רם הכריזו על הפוסט ציונות כדבר חסר תוכן ועכשיו הם מכריזים על מותו של הדבר חסר התוכן. החוקרים הביקורתיים לא נעלמו, להיפך, אבל אילן אולי צודק בכך שכשירים, השיח הציבורי משתק. אבל הוא יחזור ויתחדש כשתשכנה היריות, כי אין לנו אלטרנטיווה".

גם ד"ר דני גוטוויין מאוניברסיטת חיפה חושב שעתידה של הפוסט ציונות מובטח, לפחות בטווח הקרוב, אבל מסיבות שונות לגמרי. "הפוסט ציונות", הוא אומר, "היא בעצם הפן האידיאולוגי של ההפרטה שעוברת על המדינה - הם בעצם מבצעים הפרטה של הציונות. לכן אני חושב שהסכנה לפוסט ציונות יכולה לבוא רק מצד תנועת שמאל אמיתית וסוציאליסטית" - תנועה שכידוע עוד לא נראית באופק.

דור ההמשך יוצא לדרך

"מה שחשוב זה לא כמה פוסט ציונים יש בכל אוניברסיטה, אלא מה האימפקט שלהם", אומר פרופ' יוסי גרודז'נסקי מהחוג לפסיכולוגיה באוניברסיטת תל אביב. "אפשר לבדוק את זה גם על דרך השלילה, כשבודקים מי התקבל ומי קודם ומי לא. אז לבני מוריס לקח בערך 400 שנה עד שהוא קיבל משרה בבאר שבע (מוריס ממתין עכשיו לקביעות בחוג להיסטוריה), אבי שלי יישאר כנראה באוקספורד, מעניין כמה זמן ייקח עד שאילן פפה יהיה פרופסור מן המניין. אני עצמי נהייתי פרופסור בחוג לפסיכולוגיה כי אני פסיכו-בלשן".

גרודז'נסקי כתב ספר שבדק את יחסם של הציונים לניצולי השואה. "את הספר הזה לא הייתי יכול לכתוב אילו הייתי חלק מהחוג להיסטוריה של עם ישראל, משום שעבודה ביקורתית מהסוג הזה לא נכתבה בשום חוג להיסטוריה יהודית, ומדובר בסך הכל בעבודת ארכיון שאין בה שום חידוש מתודולוגי. החידוש היחיד הוא עצם הנכונות להתמודד עם עולות שעשו הציונים".

שנהב אומר שההשקפות הפוליטיות שלו "בפירוש האטו את הקידום שלו", טוען גם שאוניברסיטת תל אביב "היא בכלל אוניברסיטה ריאקציונרית". החדשות הטובות, אומר שנהב, הן ש"הדור הצעיר הרבה יותר פתוח מהסגל לחשיבה ביקורתית".

שנהב, שהוא "פוסט ציוני רק במידה שהפוסט ציונות עוסקת בפוליטיקה של זהויות", כתב בשנת '96 מאמר ב"הארץ" שבו טען שהשמאל הישראלי, האשכנזי ברובו (ובכלל זה ההיסטוריונים החדשים) "מוכן להשקיע את כל כולו

בחשיפת העוללות שנעשו ונעשים לפלשתינאים, אך איננו מוכן להתייצב ולהקיע את דור ההורים על גזענותו כלפי היהודים המזרחים". שנהב היה אז ראש החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל אביב, עובדה שעוררה רבים לשלוח תגובות כתובות על דבריו, בעד ונגד, ובהן כמובן גם תגובה מפורטת של אמנון רובינשטיין.

"המאמר שכתבתי ב'הארץ' היה בשבילי קו פרשת המים", אומר שנהב. "אנשים באוניברסיטה אמרו לי אחר כך שממש לא כדאי לי לעשות רעש ושממש לא משתלם להתעסק בסוגיה המזרחית ושאסור לי להידרדר לפוליטיקה. רמזו לי שזה יכול לפגוע במעמד שלי".

למרות הטענות, האימפקט של החוקרים הפוסט ציוניים באוניברסיטת תל אביב גדול למדי. החוגים שנחשבים מעוזי הפוסט ציונות הם בעיקר סוציולוגיה, מדע המדינה, פילוסופיה, היסטוריה כללית, ארכיאולוגיה ופסיכולוגיה. בין המרצים הפוסט ציוניים הבולטים, מלבד אלה שכבר נזכרו, ראוי לציין את פרופ' ישראל גרשוני (מזרח תיכון), פרופ' אביעד קליינברג (היסטוריה), פרופ' זאב הרצוג (ארכיאולוגיה), פרופ' משה צוקרמן (ראש המכון ללימודי גרמניה), ד"ר רונן שמיר (סוציולוגיה של המשפט), פרופ' חיים גנו (משפטים), ד"ר אייל גרוס (משפטים) ועד לאחרונה גם פרופ' חנן חבר, שיעבור השנה לאוניברסיטה העברית ובה, בין השאר, ילמד קורס שנקרא "פוסט ציונות ופוסט לאומיות בספרות העברית". חבר סרב להתראיין לכתבה.

מספרם של הפוסט ציונים באוניברסיטה העברית עתיד אם כך לגדול משמעותית. חבר עומד להצטרף לפרופ' משה צוקרמן (היסטוריה כללית), ולרביעייה מהחוג לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה (קימרינג, פרופ' תמר רפפורט, ד"ר דני רבינוביץ וד"ר תמר אלאור). "אני זוכר שכשהתחלתי להתעסק בפוליטיקה, כשלמדתי באוניברסיטה העברית, אמרו לי חד משמעית - תוריד פרופיל", אומר יונה.

פפה: "הפוסט ציונות התחילה בחיפה כשבשנות ה-80 טבע את המונח שלמה סבירסקי, אם כי הפוסט ציונות שהוא התכוון אליה היתה משהו אחר. אחרי עשור היינו אני ובני מוריס, ואחר כך היה השיא באמצע שנות ה-90 עם ההצלחה הגדולה של באר שבע, שם הבינו שהפוסט ציונות היא לא רק אופנה חולפת אלא תופעה אמיתית בתוך האקדמיה. ואז האקדמיה התחילה להיבהל מהעוצמה של התופעה ולהגיד, טוב, זה קורה רק בבאר שבע. אחר כך התחילו לסגור דלתות והתחיל העליהם על הפוסט ציונות.

"מה שהבהיל את כל מי שהתנפלו עלינו זאת העובדה שמחברים של ספרי לימוד לבתי הספר התחילו להיות מושפעים מהפוסט ציונות. ואז באה האינתיפאדה האחרונה והוציאה החוצה את כל השנאה כלפי הפוסט ציונים. מאז אוקטובר הפוסט ציונים צריכים להתחבא בחורים שלהם. גם בתחומי התרבות לא נוצר שום דבר משמעותי. התקשורת נגדנו, אניטה שפירא כתבה ספר שלם נגד הפוסט ציונות, אמנון רובינשטיין כתב ספר נגד הפוסט ציונות ואפילו גדי טאוב כתב את 'המרד השפוף'".

"לרובנו", אומר יפתחאל, "יש מספר לא מבוטל של ממשיכים, דוקטורנטים ומאסטרנטים, וזהו גל שצפוי להמשיך. אבל יש גם משהו במה שאילן פפה אומר: באוניברסיטת חיפה, ואולי גם בירושלים, ישנו מאבק חזק של בעלי התפישות הממסדיות נגד הביקורתיים".

אניטה שפירא דווקא חושבת שלפוסט ציונות יש השפעה גדולה מדי באוניברסיטאות. "יש עניין של דורות באוניברסיטה", היא אומרת. "יש להניח שבשלב מסוים, נניח כשהדור שלי ייצא לגימלאות, תהיה לפוסט ציונים השפעה גדולה, משום שבדור הצעיר יותר ישנה השפעה גדולה של הפוסט ציונים וכשיתחלף הדור הם עשויים להיות אלה שיקבעו מי יקודם באוניברסיטאות ומי יילך מהן. אני שואלת את עצמי, האם הם מעבירים את ההשקפות שלהם לתלמידים שלהם, או לא? והתשובה היא שאני לא יודעת, אבל אני גם לא מודאגת. לפני שנה-שנתיים היתה הרבה יותר פתיחות אצל הסטודנטים להשקפות כאלה, כי סטודנטים תמיד אוהבים את מה שנראה להם חדש וקורא תיגר, אבל בשנה האחרונה חל פחות גדול בפופולריות שלהם אצל הסטודנטים.

"אני עצמי מלמדת במשך כמה שנים קורס על הציונות בספרות ובקולנוע, ובקורס הזה שלושה שיעורים מוקדשים ליחסים בינינו לבין הערבים. אנחנו למשל, קוראים את 'חירבת חיזעה'. השנה כשלימדתי את השיעור הזה אפשר היה להתוך את האוויר בסכין. יש היזון חוזר בין המציאות שבה אנחנו חיים לבין האופן שבו הדברים שאנחנו אומרים נקלטים על ידי הסטודנטים. זה הופך במידה לא קטנה את התפישות הפוסט ציוניות לבלתי קבילות על ציבור גדל והולך באקדמיה".

שפירא צופה באירוניה גם אל הרגע שבו המורדים הפוסט ציונים ייתפשו כממסד חדש. "כשם שאנחנו, ותיקי הדור, היינו הממסד בעיני הפוסט ציונים שמרדו בנו, הם, כשיתחלף הדור, יהיו הממסד בעיני מי שימרדו בהם. אני כבר רואה את הניצנים של התופעה הזאת. חוקרים צעירים אוהבים את החריפות האינטלקטואלית ואת החידוש, אבל ברגע שהם הופכים למשהו מובן מאליו וכמעט טריוויאלי וכשכולם מתחילים לדבר באותה שפה - וזה מה שבמידה רבה מאפיין את הפוסט ציונים - אז חוקרים צעירים ומרדנים אומרים, רגע, נמאס, בקטע הזה כבר היינו".